

§ 23. *Уступающий*: Ываріішів гурда кærкіл вірар—*чъмъ заяцъ, лисица* быстрѣе.

Авајшір рурсі духул сарі—*чъмъ мать, дочь* умнѣе.

Ѓујнів ну акліра—*чъмъ ты, я* выше.

Wiǝал аївуѣантијшів ца уѣані һахав саж—десять *чъмъ безграмотныхъ*, одинъ грамотный впереди есть, т. е. одинъ грамотный болѣе стоитъ, чѣмъ десять безграмотныхъ.

Даулашівтїішів мїскїнтї вакал саві нушіла шав—*чъмъ богатыхъ, бѣдныхъ* много есть въ нашемъ аулѣ, т. е. въ нашемъ аулѣ болѣе бѣдныхъ, чѣмъ богатыхъ.

Ѓула авајшір æбна бїæ бувул адамїлі шеїдаіра нуні—*чъмъ твоя мать, хорошаго нрава* женщина не видана мною, т. е. не видывалъ я женщины столь благонравной, какъ твоя мать.

Нушілајшів кærкіл урчѣгу нушіла шав—*чъмъ наша* быстрая лошадь нѣтъ въ нашемъ аулѣ, т. е. въ нашемъ аулѣ нѣтъ лошади быстрѣе нашей.

§ 24. *Творительный*: нуні һварі һавушіра тупангла —мною заяцъ убитъ *ружьемъ*.

Ѓула узїлі һавæкæра ну—твоимъ *братомъ* выгнанъ я.

Нуні дїрїалі вæкæра хвїліші—мною *палкою* ударено по собацѣ, т. е. я ударилъ палкой собаку.

Ѓїш һæвсур һула рузїлі артївіл саві—этотъ бешметъ твоей *сестрой* скроенъ былъ.

Буһмі дуғулі сарі унца—своны съѣдаются быками.

Дуғї дакал маза һадушілі сарі вуǝа—вчера много овецъ убито (растерзано) было *волками*.

Æбтї дурѣна ада авала івіл віқу—хорошими *дѣтьми* *отцомъ-матерью* сказанное дѣлается.

§ 25. *Родительный*: тупангла һæрбæ кærкіл вірар—*ружьё* пуля быстрая бываетъ, т. е. ружейная пуля быстра.

Ѓїнѣа вæї вуǝал вірар—*кинжала* лезвіе остро бываетъ.

Дїла узїла уршѣ калі саві һїш—моего *брата сына* домъ есть этотъ.

Нушіла унцѣла дуїні адірхуллі сарі—нашихъ *быковъ* кормъ конченъ есть.

Шантѣла муса нушаан вірцавірцулѣ—*аульныхъ жителей* угодые нами не продается.

Діла уршвѣла дурліні духуті саві—нашихъ *сыновей* дѣти (наши внуки) умны суть.

§ 26. *Детельный*: унц варсвæқіра урчіліс—быкъ промѣнянъ (мною) *лошади*, т. е. на лошадь.

Адас аївігул сіңал намра аївігі—*отцу* не желаемая вещь и мнѣ не желательна, т. е. чего отецъ не хочетъ, того и я не хочу.

Діла уршіліс саяїшіw хвалајс ѣуллукъ вæқіс вігуку—моему сыну себя *большему* услугу сдѣлать желательно, т. е. мой сынъ желаетъ услужить старшему себя.

Нушіла һæј'оантес қарагу дувурташів—нашимъ *скотамъ* (нашей скотинѣ) нѣтъ травы на горахъ, т. е. для нашей скотины нѣтъ на горахъ корма.

Муршвес аршіқwәні вурғар нушіла шав—*серпамъ* жнецы найдутся въ нашемъ аулѣ, т. е. найдется кому жать нашими серпами. (Обыкновенно хозяинъ заготавливаетъ серпы и даритъ ихъ жнецамъ въ видѣ уплаты за работу).

Міскінтес садақа вақалі кірі віур—*бѣднымъ* милостыня если сдѣлается, благо тому, кто подаетъ милостыню бѣднымъ.

§ 27. Основные формы *мѣстныхъ* падежей принимаютъ существительныя, обозначающія цѣль *движенія*, когда при этомъ не выражается никакого различія въ относителномъ положеніи предмета движущагося и предмета, къ которому или въ который производится движеніе, т. е. когда ни одинъ изъ нихъ не выше и не ниже другого. Таковыя формы образуются посредствомъ присоединенія слоговъ зі, чу или һі къ простѣйшей формѣ творительнаго падежа единственнаго или множественнаго чиселъ, т. е. къ окончаніямъ лі, ј или а (§§ 14 и 18). Такимъ образомъ отъ діс пожикъ составляются мѣст-

ныя формы: діслізі, діслічу, діслібі, во множественномъ числѣ: дісвазі, дісвачу, дісвабі. Ада отецъ и ава мать не имѣють для творительнаго падежа единственнаго числа формы на лі,— мѣстныя формы этихъ существительныхъ суть: адазі, адачу, адабі и авазі, авачу, авабі; во множественномъ числѣ, согласно общимъ правиламъ: адназі, адначу, аднабі и авназі, авначу, авнабі.

Для означенія *покоя*, при тѣхъ же условіяхъ относительнаго положенія, прибавляются къ предыдущимъ формамъ категорическія буквы (w, p, v), смотря по тому, къ какой категоріи принадлежитъ предметъ *покоящийся*. Такимъ образомъ: діслізіw, діслізіp, діслізіv; діслічuw (p, v); діслібіw (p, v); во множественномъ: дісвазіw (p, v), дісвачuw (p, v), дісвабіw (p, v).

Если движеніе есть *удаляющееся*, во индифферентное въ отношеніи къ положенію предмета *покоящагося*, т. е. ни *сверху*, ни *снизу*, и, при томъ, сближающееся съ говорящимъ, то къ формѣ *покоя* присоединяется слогъ сад: діслізіwсад, діслізіpсад, діслізіvсад; діслічuwсад (p, v), діслібіwсад (p, v); во множественномъ дісвазіwсад (p, v), дісвачuwсад (p, v), дісвабіwсад (p, v).

Если движеніе происходитъ при тѣхъ же условіяхъ, но, вмѣстѣ съ тѣмъ, есть *удаляющееся* и отъ говорящаго, то къ первоначальнымъ формамъ, означающимъ движеніе, присоединяется слогъ ввѣт: діслізіvвѣт, діслічуввѣт, діслібіvвѣт; во множественномъ: дісвазіvвѣт, дісвачуввѣт, дісвабіvвѣт.

При движеніи, *удаляющемся снизу сверху*, для предмета остающагося въ покой, прибавляется слогъ ад къ формѣ, означающей покой. Такимъ образомъ: діслізіwад, діслізіpад, діслізіvад; діслічuwад, діслічурад, діслічувад; діслібіwад, діслібіpад, діслібіvад; во множественномъ числѣ: дісвазіwад, дісвазіpад, дісвазіvад; дісвачuwад, дісвачурад, дісвачувад; дісвабіwад, дісвабіpад, дісвабіvад.

При движеніи, *удаляющемся сверху внизъ*, для предмета, остающагося въ покой, прибавляется слогъ бад къ формѣ,

означающей покоей. Такимъ образомъ: діслівіуһад, діслівірһад, діслівівһад; діслічууһад, діслічурһад, діслічувһад; діслібіуһад, діслібірһад, діслібівһад; во множественномъ числѣ: дісвазіуһад, дісвазірһад, дісвазівһад; дісвачууһад, дісвачурһад, дісвачувһад; дісвабіуһад, дісвабірһад, дісвабівһад.

§ 28. Разсмотримъ теперь значенія всѣхъ этихъ формъ.

Единственное число.

Сближеніе. ваґалізі—въ лѣсъ.

Покой. ваґалізіу (р, в) въ лѣсу.

Удаленіе ваґалізіуһад (р, в) изъ лѣсу.

Удаленіе ваґалізіввіт—изъ лѣсу.

Удаленіе снизу ваґалізіуаһ (р, в) изъ лѣсу вверхъ.

Удаленіе снизу ваґалізіуһад (р, в) изъ лѣсу внизъ.

Множественное число.

Сближеніе. ваґурвазі.

Покой. ваґурвазіу (р, в).

Удаленіе ваґурвазіуһад (р, в).

Удаленіе ваґурвазіввіт.

Удаленіе снизу ваґурвазіуаһ.

Удаленіе снизу ваґурвазіуһад (р, в).

Ну һаракіһіра шілізі—я удалился *отъ оула*.

Һітіс ваґалізі ваһіс віуку—ему *отъ насъ* ходитъ нравится.

Нушіла һвантазізі ґа діһілі сарі—*отъ* нашу *скирду* огонь попалъ.

Һіш галгалізів уһа лів—*отъ* этомъ *дерево* дупло есть.

Нушіла кајзір даґал вацні лір—*отъ* нашемъ *домъ* много *мышей* есть.

Діла узіла віґлізів дякі вілі саві—у моего брата *отъ юловъ* (на головѣ) рана сдѣлалась.

Урһназірсад гамрі кваґлі діулі сарі—*изъ морей* (съ морей) корабли приплываютъ.

Урїі дура вііів галгалізіівіт—стріла виї попалла *изз* *дерева*, т. е. прошла сквозь дерево.

Піш шурајзіівіт кваґ дэқілі, ітіл дувлі дуралкас ну—*черезз озеро* плыва, на другой берегъ выйду я.

Па пада арсур галгалізіівад—летучая мышь полетѣла *изз* *дерева*.

Шін дура дііів гванзалізіірад—вода виї вышла *изз* *земли*, т. е. показалась поверхъ земли.

Пішді тупангуназіівад луд вігул йса—*изз* *этихъ ружей* тебѣ желательное возьми, т. е. возьми любое *изз* числа *этихъ* ружей.

Пүла пүлвазірпід нурзві дашулі сарі—*изз* *твоихъ* *глазъ* слезы идутъ, т. е. льются.

§ 29. Единственное число.

Сближение. . . ваґалічу—кз лґсу.

Покой. ваґалічуw (р, в) у лґса.

Удаление . . . ваґалічуwсад (р, в) отъ лґса.

Удаление . . . ваґалічуввіт—отъ лґса.

Удаление снизу ваґалічуwад (р, в) отъ лґса вверхъ.

Удаление снизу ваґалічуwпід (р, в) отъ лґса внизъ.

Множественное число.

Сближение. . . ваґурвачу.

Покой. ваґурвачуw (р, в).

Удаление. . . . ваґурвачуwсад (р, в).

Удаление. . . . ваґурвачуввіт.

Удаление снизу ваґурвачуwад (р, в).

Удаление снизу ваґурвачуwпід (р, в).

Пәј'оанти надекәра ваґалічу—я погналъ скотину кз *лґсу*.

Мазалічу навакә нушіла хві—кз *баранамъ* выгони нашу собаку.

Віґліс ваґалічув вііс вігуку—волкъ *у* *лґса* жить любитъ.

Ну чардэраш, а да чуў уар дла урш!—пока я возвращусь, *и отца* будетъ жить мой сынъ (говоритъ женщина).

Діла рурсі а в а ч у р д а т у р р а — ж о ю д о ч ь у м а т е р и я
о с т а в и л ь .

Нім урчі нуша чув йкунім саві—эта лошадь у насъ
выкормлена.

Аїна гваб лївхулі саві дваїмі вабаличувсад—хорошій запахъ несеться вѣтромъ *изъ лѣсу* (на ровномъ мѣстѣ).

Хункалличувсад нушачу хвахах һуні лів—отъ Хуняра (Туредкаго Султана) до насъ большая дорога есть, т. е. отъ Султана до насъ далеко.

Ну а чужвіт була кайбі відлі саві—*отъ насъ* до твоего
дома близко есть.

Ваґаличуввіт вуқун һарақііів—отъ лѣса пастухъ
удалился (въ сторону противоположную говорящему).

Параклівін ваблiчувад—стань *сверху отъ лѣса*,
т. е. выше лѣса.

Діла узі пушачувад аруцэс афігулі саж—мой братъ
отъ васъ ўйти не хочеть.

Њеј'о а н т а ч у в а д л а р а к м а ј р у д — о т љ с к о т и н и н е
у д а л а ј с я .

Ца ва́йна та́ма ірду́ма ва́фалічу́вбад—дурной го-
ло́сь (зловѣ́щіе зву́ки) слы́шу я *изъ лѣсу* (лѣ́сь вы́ше гово-
ря́щаго).

Дувузішірті мазалічурбад хурі җәм діңулі сарі—
нагорныхъ отъ барановъ собаки лають, т. е. слышенъ лай
собакъ со стороны барановъ, насущихся на горѣ.

§ 30. Единственное число.

Оближеніе. . . waḡalıḡi—въ обрестности лѣса.

Покой. waḥalihiw (p, v) подлѣ лѣса.

Удаление . . . waḥalihiwcaḥ (p, b) отъ лѣса.

Удаление . . . wařalıbıvıt—отъ лѣса.

Удаление снизу waḥalībīwad (р, в) отъ лѣса вверхъ.

Удаленіе внизъ waḡaliḡwḡad (p, v) *отъ лѣса внизъ.*

Множественное число.

Сближеніе . . waḡurwaḡi.

Покой. waḡurwaḡiw (p, v).

Удаленіе . . . waḡurwaḡiwḡad (p, v).

Удаленіе . . . waḡurwaḡiwḡit.

Удаленіе снизу waḡurwaḡiwad (p, v).

Удаленіе внизъ waḡurwaḡiwḡad (p, v).

Ца қурч уḡаватурра нуḡи waḡaliḡi—деревцо посадилъ я *возлѣ лѣса.*

Маза вḡaḡkiv waḡaliḡiv—овца пропала *около лѣса.*

ḡaliḡiw wanaḡira ну—у огня согрѣлся я.

Дwaḡ савукуḡ сави waḡaliḡiwḡad—вѣтеръ дуетъ со *сторонъ лѣса* (на ровномъ мѣстѣ).

Нушḡла kaḡḡiwḡad чала waḡaḡaḡiv бучу—изъ нашего дома никто не пришелъ къ тебѣ.

Waḡaliḡiwḡit haraḡlḡḡin ḡilḡi—*отъ окрестностей лѣса* далеко не есть въ аулѣ.

Ца kaḡḡiwḡit ца kaḡḡi hawḡukuḡi вḡarar ḡiḡ xwi—*отъ* одного дома къ другому бѣгаетъ эта собака.

Куззара чарукун waḡaliḡiwad—работникъ воротился *изъ окрестностей лѣса* (лѣсъ внизу).

Нушḡла ḡwanḡaliḡivad hawḡaḡera урḡла унц—*отъ* нашей скурды прогналъ я чужого быка.

Ца wḡ hawḡawaḡiv waḡaliḡiwḡad—волкъ спустился *отъ окрестностей лѣса* (лѣсъ находится наверху).

Мисḡitḡaliḡiwḡad буḡи ḡivḡukuḡi сави ḡanḡi—*отъ мечети* тебя зовутъ аульные жители.

§ 31. Таковыя *мѣстныя* формы, повидимому, свойственны всѣмъ существительнымъ. Но, кромѣ того, нѣкоторыя существительныя принимаютъ особыя формы, представляющія нѣкоторые отгѣнки значенія. Напр.

Кали—домъ, твор. kaḡ, форма мѣстнаго падежа: kaḡiḡw

(р, в) § 28 значить *въ домѣ* вообще, хотя бы на крыльцѣ или на дворѣ, или въ стѣнахъ дома; куліw (р, в) значить *внутри дома, въ комнатахъ*.

Пушѣла kajзі ѓа дібілі сарі—въ вашѣ домѣ огонь попалъ, т. е. въ нашемъ домѣ пожаръ.

Пушѣла kajзів цалла міѣла діб агу—въ нашемъ домѣ ни одной дубовой балки нѣтъ.

Пушѣла куліw чаллѣгу—въ нашей комнатѣ никого нѣтъ.

Кулів ѓа вѣбіллі саві—въ комнатѣ огонь потухъ.

Мухча—кошелекъ; формы мѣстнаго падежа: мухчалізіw (р, в) и мухчаніw (р, в).

Діла мухчалізір дакал ѣузі лір—на моемъ кошелькѣ много узоровъ есть.

Діла мухчанір дакал арц лір—въ моемъ кошелькѣ много серебра есть.

Ѣенѣа—коверъ; Ѣенѣалізіw (р, в) и Ѣенѣаніw (р, в) въ коврѣ.

Ліш Ѣенѣалізір дакал ѣwамрі лір—въ этомъ коврѣ много дыръ есть.

Пула узі кѣвнлзіулі Ѣенѣаніw арухив—твой братъ заболѣвъ, въ коврѣ унесенъ.

Qwan'і—сундукъ; qwan'ілізіw (р, в) и qwan'аніw (р, в) въ сундукѣ.

Ліш qwan'ілізів цалла ѣwавул агу—въ этомъ сундукѣ ни одного гвоздя нѣтъ, т. е. онъ сколоченъ безъ гвоздей.

Ліш qwan'анів цалла ѣwавул агу—въ этомъ сундукѣ ни одного гвоздя нѣтъ, т. е. что внутри его не лежатъ гвозди.

Ліш qwan'анів мурѣ саѣат лів—въ этомъ сундукѣ золотые часы находятся.

Місѣт—мечеть; місѣтлізіw (р, в) и місѣтаніw (р, в) въ мечети.

Ліш місѣтлізір нуні бадібівті ѣарѣа лір—въ этой мече-

ти мною положенные камня суть, т. е. при постройкѣ мечети я положилъ нѣсколько камней въ стѣну.

Місѣтавів мугѣблмті вуѣулі саві—въ мечети ученики занимаются.

Подобнымъ образомъ: урѣа—молотильня—урѣанів, дувура—гора—дуврів, кіса—карманъ—кісанів, дірк—конюшня—дурків, ѣаја—дворъ—ѣајнів, ѣадаула—крыльцо—ѣадаув, мабі—хуторъ—маѣанів, ку—пашня—кув, сункі—квашня—сунканів, вірѣа—кадочка—вірѣанів, вурѣа—потолокъ—вурѣанів на потолкѣ, ѣуамі—отвертіе—ѣуамав, усанг—шалашъ—усанганів, ѣініѣ—пещера—ѣініѣанів или ѣініѣів, ѣаѣа—шуба—ѣаѣанів, вуруш—тюфякъ—вурушанів, ѣварѣа—шерстяное одѣяло—ѣварѣанів, усі—закромъ—усанів, ківза—мѣсто, гдѣ хранится мука—ківзанів и пр. Далѣе встрѣчаются формы: шін—вода—шунів за водою (идти за водою), шінѣан—мельница—шінѣана на мельницу, дузані—за дровами или по дрова, ѣуѣа—хворостъ—ѣуаѣнав за хворостомъ, ѣар—трава—ѣаллав за травой, ѣуні—дорога—ѣуніѣанав на дорогѣ. Эти послѣднія формы имѣють характеръ нарѣчій.

Вообще всѣ вышеозначенныя формы подвергаются измѣненіямъ, согласно объясненному нами въ § 27. Такимъ образомъ, отъ калі—домъ: кулі—*сближеніе*, куліw (р, в)—*покой*, куліwсад (р, в)—*удаленіе*, куліввіт—*удаленіе*, куліwад (р, в)—*удаленіе снизу*, куліwѣад (р, в)—*удаленіе внизъ*.

§ 32. Мы можемъ представить только весьма немного замѣчаній касательно окончаній, которыя принимаютъ существительныя.

а) Окончаніе ѣа на служитъ для обозначенія человѣка по роду его занятія; такимъ образомъ: арѣіѣа—*полощильщикъ* (который полетъ негодную траву), арпіѣа—*жнецъ*, душіѣа—*пастухъ* крупной скотины, ѣаііѣа—*охотникъ*, ѣаііѣа—*богомолецъ*, дігліѣа—*молотильщикъ*, мураѣа—*хосецъ*. Для множественнаго числа окончаніе ѣа замѣ-

няется посредствомъ qwæni: арфіqwæni, аршіqwæni, душіqwæni и т. д.

б) Діш служить окончаніемъ существительныхъ, означающихъ отвлеченно качество или состояніе. Таковое окончаніе присоединяется непосредственно къ корню. Такимъ образомъ: æб—æбдіш—доброта, ак—акдіш—высота, qwærf—qwærfдіш—тонкость, укна—укнадіш—старость, хвала—хваладіш—величина, будар—будардіш—чернота и пр. Таковыя существительныя могутъ подлежать измѣненіямъ родовыхъ буквъ, сообразно съ родомъ и числомъ предмета, къ которому они относятся, напр. уршу—уршудіш, дуршудіш, вуршудіш—толстота, waф—waфдіш, дафдіш, вафдіш—пустота. Впрочемъ, много встрѣчается словъ, начинающихся съ гласной и не принимающихъ родовыхъ буквъ (§ 8). Всѣ существительныя на діш имѣютъ творительный на лі (ліін, лііні), родительный на ла, именительный множественнаго на уні. Такъ напр. отъ æбдіш, твор. æбдішлі (æбдішліін, æбдішлііні), род. æбдішла, именительный множественнаго æбдішуні. Нѣкоторые изъ таковыхъ существительныхъ требуютъ и въ единственномъ числѣ лір, а не лів (§ 9), напр. адам'ілідіш человеѣство (въ значеніи чувствъ, понятій человеѣческихъ), æбqwaваадіш—храбрость, мур'улдіш—мужество.

с) Ні служатъ окончаніемъ для существительныхъ отглагольныхъ, напр. отъ waqіс, даqіс, ваqіс—прийти, происходятъ: waqні, даqні, ваqні—прихожденіе; wæqіс, дæqіс, вæqіс—сдѣлать: waqні, даqні, ваqні—сдѣланіе и т. п.

Творительный падежъ единственнаго кончается на лі (ліін, лііні), родит. на ё: waqні, waqнілі, waqнё и т. п.

Во множественномъ таковыя существительныя, повидимому, не употребляются.

§ 33. Въ хюреллинскомъ языкѣ не встрѣчается ни увеличительныхъ, ни уменьшительныхъ: kaлі—домъ—віштaл kaлі—малый домъ, домицъ; хвалаaл kaлі—большой домъ, домище. Незамѣтно также какихъ-нибудь общихъ правилъ для образо-

ванія названій предметовъ вмѣщающихъ: зі—соль, зілq—солонка; нї—молоко, нїһартан—молочникъ, піқә—чернила, піқәһартан—чернильца; чәзір—вино, чәзірһартан—сосудъ для вина; һартан происходитъ отъ глагола һартіс—лѣть. Названія какъ дѣйствователей, такъ и орудій дѣйствія, обыкновенно выражаются помощью причастій, напр. отъ уфис, читать—уфані, читатель, собств. читающій, отъ вул'ис, рѣзать—вул'ані, рѣзакъ.

§ 34. Различіе пола существъ разумныхъ выражается обыкновенно измѣненіемъ родовыхъ буквъ въ тѣхъ существительныхъ, которыя подлежатъ такому измѣненіямъ, напр. ігнава—любownikъ, дігнава—любownица; укна—старикъ, дукна—старуха. Въ противномъ случаѣ прибавляютъ мур'ул—мужчина, һунул—женщина, урші—сынъ, рурсі—дочь и т. п. Напр. адам'ілі значитъ *человѣкъ* вообще, мур'ул адам'ілі—мужчина, һунул адам'ілі—женщина.

Самостоятельныхъ названій для означенія родства встрѣчается немного: адала узі (братъ отца), авала узі (братъ матери) дядя, адала рузі (сестра отца), авала рузі (сестра матери) тетка и т. п. Есть общія названія для выраженія цѣлыхъ категорій родства, такъ напр. кувіш, множ. кувішуні обозначаетъ всѣхъ родныхъ мужа въ отношеніи къ женѣ, и на оборотъ всѣхъ родныхъ жены въ отношеніи къ мужу: кувіш ада—тесть, кувіш ава—теща, кувіш дурф'иә—зять (братъ мужа или жены), кувіш рурсі—свояченица. Подобнымъ образомъ: угај ада—вотчимъ, угај ава—мачиха, угај урші—пасынокъ, угај рурсі—падчерица; узіқар—двоюродный братъ, рузіқар—двоюродная сестра; қаріған, множ. қаріғанті—троюродный, қаріған урші—троюродный племянникъ, қаріған рурсі—троюродная племянница; қаріған мур'ул—вообще мужчина, находящійся въ троюродномъ родствѣ, қаріған һунул—тоже о женщинахъ; ғаріған—четвероюродный, туріған—пятиюродный; вар'іған—еще болѣе отдаленное родство.

ѣуqал—худой, ѣум'а—ѣум'ал—твердый и пр. Отъ корня ук- на прилагательное есть также укна—старый, отъ ѣура—ѣу- рал и ѣура—нѣшій, отъ ѣур'а—ѣур'ал и ѣур'а—сирота.

б) Если простой корень кончается на согласную, то при- лагательное всего чаще образуется помощью присоединенія къ нему окончанія *іл*, напр. ак—акіл—высокій, ваѣ—ваѣіл— пустой, уѣар—уѣаріл—жаркій, уѣар—уѣаріл—холодный, вам- сур—вамсуріл—усталый, гуш—гушіл—голодный, гваѣ—гва- біл—пахучій, гудур—гудуріл—смѣшанный, діѣ—діѣіл—тяже- лый, дірѣ—дірѣіл—ровный, ѣаѣ—ѣаѣіл—возмужалый, ѣарак— ѣаракіл—далекій, ѣамад—ѣамаділ—легкій, кіѣ—кіѣіл—близ- кій, карѣ—карѣіл—сильно желающій (*sehnsüchtig*), кумѣ— кумѣіл—легкій, (*léger*), ках—кахіл—робкій, кѣвѣш—кѣвѣшіл —нездоровый, кѣрк—кѣркіл—шабкій, кѣуѣ—кѣуѣіл—наклон- ный, кіѣін—кіѣініл—затруднительный, кѣуат—кѣуатіл—силь- ный, кѣв—кѣвѣіл—оторванный, мурѣ—мурѣіл—глубокій, мал- ѣвѣм—малѣвѣміл—смирный, назѣ—назѣіл—тонкій и мало- рослый, пуч—пучіл—испорченный, раѣ—раѣіл—подвластный, рах—рахіл—неожиданный, ѣваѣ—ѣвабіл—низкій, сак— сакіл—бережливый, сѣѣ—сѣѣіл—мелкій, тук—тукіл—сытый, гордый, твѣк—твѣкѣіл—порѣзанный, тѣш—тѣшіл—стоящій, тѣнт—тѣнтѣіл—открытый, хумар—хумаріл—скучный, уѣвѣѣ— уѣвѣбіл—презрѣнный, уруѣ—уруѣіл—стыдливый, уз—узѣіл— толстый, ват—ватѣіл—свободный, хам—хамѣл—гордый, цуг— цугѣл—равный, цун—цуніл—одинокій; царѣ—царѣіл—одино- кій (безъ подкладки), ѣѣв—ѣѣвѣіл—темный, ѣірѣ—ѣірѣіл—жир- ный, ѣах—ѣахіл—дурной и пр.

в) Иногда изъ простого корня, кончающагося на соглас- ную, прилагательное образуется помощью присоединенія къ нему окончанія *а*; большею частью при этомъ употребительна и форма на *іл*; напр. урѣ—урѣа—ветхій, древній, вірѣ—вірѣа и вірѣіл—рыжій, варѣ—варѣа и варѣбіл—прямой, укуѣ— укуѣа и укуѣіл—желтый, умх—умха—пустой, гурѣ—гурѣа

и зуршіа—сѣрый, зварѣ—зварѣа и зварѣіа—тонкій, зурбі—зурбіае и зурбіа—сырой, банѣ—банѣа и банѣіа—синій, піаіа—піаіаа и піаіаіа—красный, квавѣ—квавѣа и квавѣіа—бѣлошей (имѣющій бѣлую шею), кулг—кулга и кулгіа—пестрый, ѣванѣ—ѣванѣа и ѣванѣіа—глухой, царк—царва и царкіа—одинокій (безъ подкладки), будар—будара и бударіа—черный, чурх—чурха и чурхіа—густой, шініш—шініша и шінішіа—зеленый, був—бува и бувіа—бѣлый. Какъ видно, большая часть изъ приведенныхъ въ примѣръ прилагательныхъ служитъ для означенія цвѣтовъ.

d) Слѣдующія прилагательныя не принимаютъ или могутъ не принимать никакой приставки къ корню, т. е. тождественны съ нимъ: авзур (авзуріа) цѣлый, аззін (аззініа) лѣнивый, маѣлун—проклятый, маѣур (маѣуріа)—безумный, міскін (міскініа)—бѣдный, наѣас (наѣасіа)—окаянный, пѣқір—(пѣқіріа)—бѣдный, суѣур (суѣуріа)—слѣпой, усал—слабый. Нѣкоторые прилагательныя, въ видѣ исключеній, принимаютъ окончанія, не подходящія подъ приведенные образцы, какъ то: аамуз—аамузан (аамузіа)—четыреугольный, валқ—валқва (валқіа)—хромой, аѣі—аѣіаа—хорошій, waj—wajна—дурной.

§ 36. Нѣкоторые прилагательныя подлежатъ измѣненіямъ категорическихъ буквъ по родамъ и числамъ (§ 8), согласуясь съ существительными, къ которымъ они относятся. Такъ напр. валқва адам'ілі—хромой человѣкъ, далқва ѣунул—хромая женщина, валқва галга—кривое дерево, валқті адам'улі—хромыя люди, валқті ѣунні—хромыя женщины, далқті галгуві—кривыя деревья. Таковыя измѣненія всего чаще встрѣчаются въ началѣ, иногда въ серединѣ и только въ исключительныхъ случаяхъ въ концѣ; такъ напр. давланшіу—давланшір, давланшіу—богатый, но слово это, имѣя значеніе прилагательнаго, очевидно, составлено изъ давла—богатство и прилога шіу (р, в) на.

Касательно таковыхъ измѣненій сдѣлаемъ слѣдующія замѣчанія:

а) Прилагательныя, начинающіяся съ гласной а въ мужескомъ родѣ единственнаго числа, т. е. не принимающія надставки w, не подлежатъ вообще никакимъ измѣненіямъ категорическихъ буквъ. Такъ напр. акіл адам'ілі—высокій человѣкъ, акіл бунул—высокая женщина, акіл урчі—высокая лошадь, акті адам'улі, акті бунні, акті урчі. Подобнымъ образомъ: арал—здоровый, авзур—цѣлый, аззін—лѣтний, арул—праздный, аумуз—четыреугольный и пр.

б) Прилагательныя, начинающіяся въ мужескомъ родѣ единственнаго числа съ гласныхъ і или у, могутъ принимать для женскаго и средняго рода и для всѣхъ родовъ множественнаго числа надставки в и д; напр. іштал адам'ілі—маленькій человѣкъ, діштал бунул—маленькая женщина, віштал галга—маленькое дерево; во множ. віштаті адам'улі, віштаті бунні; узіл адам'ілі—толстый человѣкъ, дузіл бунул, вузіл урчі, вузті адам'улі, вузті бунні, дузті урчі. Таковымъ же измѣненіямъ подлежатъ: урқа—ветхій, убаріл—жаркій, убаріл—холодный, укуба—желтый, уршу—толстый, убал—острый, ука—старый и пр. Впрочемъ, встрѣчаются прилагательныя, начинающіяся съ і или у и не подлежащія подобнымъ измѣненіямъ, какъ то: імбул—лишній, усал—слабый, ум'ул—чистый, урухіл—робкій, урузіл—стыдливый. Въ ууѡѣб—презрѣнный измѣненіе происходитъ во второй буквѣ: урѡѣб, уѡѣб.

с) Прилагательныя, начинающіяся въ мужескомъ родѣ единственнаго числа съ w, измѣняютъ эту букву въ женскомъ и среднемъ родѣ единственнаго и во всѣхъ родахъ множественнаго числа на д и в; какъ напр. вафіл—пустой (дафіл, вафіл, вафті, дафті), варба—прямой, ваѣбул—прохладный, вамсуріл—усталый, ватіл—свободный и пр. Встрѣчаются прилагательныя, начинающіяся съ w и не подлежащія таковымъ перемѣнамъ, какъ то: ванаал—теплый, вагал—сухой, вајна—дурной.

§ 37. Прилагательныя, относящіяся къ существительнымъ, находящимся во множественномъ числѣ, принимаютъ окончаніе ті, которое присоединяется прямо къ корню, напр. корень ара, прилаг. арал—здоровый, множ. араті; аду, адул—праздный, адуті; авзур, авзур—цѣлый, авзурті; аѣл, аѣла—хорошій, аѣті; вај, вајна—дурной, вајті и т. п. Прилагательныя, кончащіяся на а, имѣютъ для множественнаго числа, кромѣ формы на ті, образованной изъ корня, еще форму съ окончаніемъ ві, присоединяемымъ къ формѣ единственнаго числа прилагательнаго, какъ-то: укна—старый, множ. дукнаті или дукнаві, бура—пѣшій—бураті и бураві, бур'а—сиротствующій—бур'аті и бур'аві, урѣа—ветхій—дурѣті и дурѣаві, вірѣа—рыжій—вірѣті и вірѣаві, варѣа—прямой—дарѣті и дарѣаві, укуѣа—желтый—дукуѣті и дукуѣаві, умха—пустой—умхті и умхаві, дурша—сѣрый—дуршті и дуршаві, джвѣрѣа—тонкій—джвѣрѣті и джвѣрѣаві, зурѣа—сырой—зурѣті и зурѣаві, баѣа—синій—баѣті и баѣаві, ѣнтіна—красный—ѣнтінті и ѣнтінаві и т. д. Хвалаал, большой, имѣетъ во множественномъ числѣ хулті. Если прилагательное подлежитъ измѣненіямъ категорическихъ буквъ, то оно можетъ и не принимать окончанія множественнаго числа, такъ какъ число это обозначается уже самымъ измѣненіемъ буквъ. Такъ напр. укна ада—старый отецъ, во множ. вукнаті адні—старые отцы, но можно сказать также: вукна адні; дукна ава—старая мать, во множ. вукнаті авні или вукна авні; вукна урчі—старая лошадь, во множ. дукнаті урчі или дукна урчі.

§ 38. Прилагательныя, находясь впереди своихъ существительныхъ, согласуются съ ними только въ родѣ и числѣ, но не въ падежахъ. Такимъ образомъ:

Единственное.

Множественное.

Имен. акіл адам'ілі—высокій человекъ акті адам'улі

Твор. акіл адам'іј (адам'іј'ін, адам'іј'іні) акті адам'ула (лаан, лаані).

<i>Род.</i> . акіл адам'е	акті адам'улѣла
<i>Дат.</i> . акіл адам'іјс	акті адам'улес

Если прилагательное находится отдѣльно отъ своего существительнаго, то форма его черезъ это не измѣняется, но оно подвергается полному склоненію.

Ніш вѣрѣв іштал адам'іј—это сдѣлалъ маленький человекъ.

Ніш вѣрѣв діштал бунуј—это сдѣлала маленькая женщина.

Ніш вігбіра іштал адам'іјс—я далъ это маленькому человеку.

Ніткур қвел урчі лір, ца будара, ца банѣа; будара дуркал саві банѣајшів—тамъ двѣ лошади, одна черная, другая сѣрая; черная дороже сѣрой.

Бува адам'е саві ніш калі—бѣлаго человека есть этотъ домъ.

Бувала саві ніш калі—бѣлаго есть этотъ домъ.

Буваан вѣрѣвил саві ніш—бѣлый это сдѣлалъ, букв. бѣлымъ сдѣлано есть это.

Буvas дітѣа арц—бѣлому дай деньги.

Склоненія прилагательныхъ не представляютъ ничего особаго отъ склоненій существительныхъ

Единственное число.

<i>Имен.</i> . арал—здоровый	акіл—высокій	ақул—праздний
<i>Твор.</i> .. арај (арај'ін, арај'іні)	акіј (акіј'ін, акіј'іні)	ақуј (ақуј'ін, ақуј'іні)

<i>Род.</i> . арā	акē	ақwā
<i>Дат.</i> .. арајс	акіјс	ақујс

Множественное число.

<i>Имен.</i> . араті	акті	ақуті
<i>Твор.</i> .. арата (таан, таані)	акта (таан, таані)	ақута (таан, таані)
<i>Род.</i> . аратѣла	актѣла	ақутѣла
<i>Дат.</i> .. аратес	актес	ақутес

Единственное число.

<i>Имен.</i> Будара—черный	авзур—цѣлый
<i>Твор..</i> Бударалі (ліін, лііні)	авзулли (ліін, лііні)
<i>Род. .</i> Бударала	авзулла
<i>Дат..</i> Бударалис	авзуллис

Множественное число.

<i>Имен.</i> Бударти	авзурти
<i>Твор..</i> Бударта (таан, таані)	авзурта (таан, таані)
<i>Род. .</i> Будартѣла	авзуртѣла
<i>Дат..</i> Будартес	авзуртес

Единственное число.

<i>Имен.</i> міскін—бѣдный	вайна—дурной
<i>Твор..</i> міскіј (іј'ін, іј'іні)	вайналі (ліін, лііні)
<i>Род. .</i> міскѣ	вайнала
<i>Дат..</i> міскіјс	вайналіс

Множественное число.

<i>Имен.</i> міскінті	вајті
<i>Твор..</i> міскінта (таан, таані)	вајта (таан, таані)
<i>Род. .</i> міскінтѣла	вајтѣла
<i>Дат..</i> міскінтес	вајтес

§ 39. Прилагательныя, производныя отъ существительныхъ, имѣють обыкновенно форму родительнаго падежа единственнаго или множественнаго числа существительнаго. Напр. урцул—дрова, род. урцwā.

Урцwā калі—дровяной, т. е. деревянный домъ.

Урцwā саві діла калі—деревянный есть мой домъ.

Урцwā сарі діла кулли—деревянные суть мои дома.

Піш калі урцwā саві—этотъ домъ деревянный.

Карѣа—камень, род. ѣарѣя.

Ѣарѣа саві діла калі—каменный есть мой домъ.

Ѣарѣа сарі діла кулли—каменные суть мои дома.

Ѣа—огонь, род. Ѣя; Ѣа ранг—огненный цвѣтъ.

Кіwа—баранъ, род. кіwала; кіwні—бараны, род. кіwнѣла.

Ківала саві діла бѣка—баранья есть моя шуба; при этомъ подразумѣвается или какъ-бы выражается, что шуба сдѣлана изъ шкуры одного барана. Чаше говорится:

Кіwnѣла бѣка—баранья шуба, кіwnѣла бѣкні—бараньи шубы.

Кіwnѣла саві діла бѣка—баранья есть моя шуба.

Кіwnѣла діла саві—баранья моя есть.

Кіwnѣла сарі діла бѣкні—бараньи суть мои шубы.

Кулкі—воръ, род. Кулкіла; Кулкні—воры, род. Кулкенѣла.

Ніш Кулкіла हुні саві—это воровская дорога.

Кулкіла саві ніш हुні—воровская есть эта дорога.

Кулкенѣла हुні саві ніш—воровская дорога есть эта.

Кулкенѣла саві ніш हुні—воровская есть эта дорога.

Кулкенѣла हुन्दурі сарі нішді—воровскія дороги суть эти.

Кулкенѣла сарі нішді हुन्दурі—воровскія суть эти дороги.

Впрочемъ, не всегда прилагательныя такого рода имѣють форму родительнаго падежа. Такъ напр. हुनwа палтар—значитъ платье жены, हुनुл-палтар—женское платье, мур'ул палтар—мужское платье.

Нішді हुनुл-палтурті сарі—эти женскія платья суть.

Іш варбіі—сегодня; іш варбіѣ дарс—сегодняшняго дня урокъ; іш варбіріл дарс—сегодняшній урокъ.

Дарс лів іш варбіріл—урокъ есть сегодняшний.

Іш варбіріл дарс саві ніш—сегодняшній урокъ есть этотъ.

Іш варбіріл дарс лів љаљалла—сегодняшній урокъ есть и завтра.

Таковыя прилагательныя, находясь отдѣльно отъ своихъ существительныхъ, могутъ склоняться.

Имен. кіwnѣла—бараній урцwа—деревянный

Твор.. кіwnѣлај (лај'ін, лај'іні) урцwај (ај'ін, ај'іні)

Род. . кіwnѣлā урцwā

Дат.. кіwnѣлајс урцwајс

Кіwnѣлā wаљ вуділа саяљ—бараньей хозяинъ кто есть?